

***W krainie wielu tradycji. Badania etnograficzne na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim w XX i początkach XXI wieku*, red. Krzysztof Snarski, Adam Żulpa, Warszawa–Suwałki: Instytut Sławistyki PAN, Muzeum Okręgowe w Suwałkach, Fundacja Sławistyczna, 2014, 339 s.**

Jest to publikacja, która ukazała się dzięki wspólnym staraniom Muzeum Okręgowego w Suwałkach i Instytutu Sławistyki Polskiej Akademii Nauk. Książka wydana w pięknej oprawie edytorskiej zawiera kolorowe zdjęcia i piękne ilustracje. Stanowi ona pierwszą próbę przedstawienia wyników badań etnograficznych na szeroko rozumianym pograniczu polsko-białorusko-litewskim. Recenzowaną publikację dedykowano Marianowi Pokropkowi – profesorowi, etnografowi, badaczowi tradycyjnej kultury ludowej na terenie północno-wschodniej Polski.

Tom otwiera obszerny artykuł Anny Engelking dotyczący dziejów wileńskiego ośrodka etnograficznego w dwudziestoleciu międzywojennym, oparty na materiałach archiwalnych. Autorka opisuje badania etnograficzne prowadzone przez Cezarię Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczową, Kazimierza Muszyńskiego oraz innych badaczy. Prężnie działało Koło Etnologów studentów Uniwersytetu Stefana Batorego, wśród których była np. Halina Turska, polonistka, autorka fundamentalnej pracy *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, oraz Antoni Szukielojć, po wojnie znany jako białoruski emigracyjny działacz polityczny i kulturalny. Członkowie koła pracowali nad przygotowaniem *Atlasu kultury ludowej w Polsce* – pierwszego atlasu etnograficznego w Europie. Zespół etnologów wileńskich wypromował 8 magistrów, wśród nich był Zygmunt Korybutiak, który później współpracował z Józefem Obrębskim. Niedługo przed wybuchem drugiej wojny światowej doktoraty uzyskało dwoje wychowanków wileńskiego ośrodka etnograficznego: w 1937 roku – Daniel Fajnsztejn, a w 1939 roku – Maria Znamierowska-Prüfferowa.

Bardzo obszerny tekst Katarzyny Waszczyńskiej (74 s.) jest pierwszą próbą charakterystyki badań prowadzonych na pograniczu polsko-białorusko-litewskim przez warszawski ośrodek etnologiczny po II wojnie światowej. Autorka przedstawia zakres tematyczny wykonanych prac magisterskich (spośród 986 prac magisterskich wybrano i przeanalizowano 123). Skupiono się na pracach dyplomowych dotyczących obszaru Polski północno-wschodniej i wykonanych od 1945 roku do współczesności. Przedstawiono również problematykę prac laboratoryjnych (od 1996 roku), licencjackich, doktorskich oraz jednej habilitacyjnej. Zaprezentowano także miejsca międzywydziałowych wypraw etnograficznych od 1958 do 1984 roku.

O badaniach etnograficznych na terenie północno-wschodniej Polski, prowadzonych przez Muzeum Podlaskie w Białymstoku informuje tekst Jerzego Cetery. Mu-

zeum powstało w 1949 roku staraniem Władysława Paszowskiego. Od 1958 roku ma wykwalifikowanego etnografa, absolwenta UMCS w Lublinie, Zygmunta Ciesielskiego. Od tego czasu prowadzono badania nad obrzędowością doroczną, rzemiosłem ludowym, pszczelarstwem i rybołówstwem. Badania etnograficzne prowadzili też specjaliści z zewnątrz, m.in. z Instytutu Sztuki PAN. W archiwum Działu Etnografii zgromadzony został interesujący materiał etnograficzny, który może zainteresować także językoznawców i folklorystów, a mianowicie nagrane w latach 1964–1966 taśmy magnetofonowe, na których zarejestrowano wywiady na temat kultury duchowej i materialnej oraz stosunków społecznych. Wśród eksponatów są także tkaniny, wycinanki, sztuka ludowa, narzędzia i wyroby poszczególnych rzemiosł, krzyże kute z XIX–XX wieku. Tekst kończy prezentacja zbiorów Białostockiego Muzeum Wsi w Osowiczach, zbudowanego według koncepcji prof. Mariana Pokropka.

Badania etnograficzne prowadzone przez Muzeum Okręgowe w Suwałkach na przełomie XX i XXI wieku przedstawił Krzysztof Snarski. Dokumentowanie dziedzictwa kulturowego regionu było podstawowym zadaniem założonego w 1964 roku Działu Etnografii Muzeum Okręgowego w Suwałkach. Był prowadzony przez Marianę Halicką (stroje mniejszości litewskiej, plastyka obrzędowa, wesele), Teresę Gutzeit (rzemiosło, tkactwo, wyroby lniane), Teresę Romanowską (budownictwo, wyposażenie wnętrza mieszkalnego i gospodarczego, kultura mazurskich osadników z Wileńszczyzny), Janusza Przyczynę (obrzędowość doroczna), Krzysztofa Snarskiego (kultura religijna, duchowa i społeczna staroobrzędowców). Owocem współpracy z Marianem Pokropkiem są obszerne materiały dotyczące kultury i sztuki ludowej Suwalszczyzny oraz opracowanie *Ludowe tradycje Suwalszczyzny* jego autorstwa. Muzeum wzbogaca zbiory eksponatów, prowadzi eksploracje terenowe, uczestniczy w organizowaniu etnograficznych obozów badawczych dla studentów, realizuje wystawy oraz publikuje wyniki swoich badań.

W zbiorze zamieszczono także tekst na temat działalności Litewskiego Towarzystwa Krajoznawczego autorstwa Ireny Seliukaitė, która skupia się na ekspedycjach naukowych organizowanych nie tylko na Litwie, ale także na Białorusi i w Polsce. Znajdujemy również relacje o zniszczeniu przygotowanej do druku książki o Gierwiatach, litewskiej wsi na Białorusi, autorstwa międzynarodowego zespołu językoznawców i folklorystów. Książkę wydano dopiero w czasach pieriestrojki na podstawie zachowanego jedyne go rękopisu.

O cechach obrzędowości dorocznej, która była obiektem badań podczas wszystkich penetracji terenowych na Suwalszczyźnie, o powiązaniu tej obrzędowości z archeologią i etnologią pisze Libertas Klimka. Autor stwierdza, że kultura etniczna okolic Puńska i Sejn nie doświadczyła „przymusu ideologicznego”, w odróżnieniu od terenu Litwy.

Zachowanie kultury religijnej i duchowej staroobrzędowców z Suwalszczyzny w drugiej połowie XX wieku stało się przedmiotem opisu Zoi Jaroszewicz-Pieresławcew. Autorka odnotowuje liczne zmiany w tej społeczności, np. nie zawsze się zachowuje tradycyjne zwyczaje związane z pogrzebem, zdarzają się przypadki sprzedawa-

nia ksiąg religijnych, kobiety zastąpiły mężczyzn w czytaniu tekstów liturgicznych itd. Zwraca uwagę na większą otwartość badanej społeczności na wpływy z zewnątrz.

Na podstawie tzw. „wysp” litewskich w Gierwiatach, Pielasie (Białoruś) oraz w okolicach Puńska i Sejn (Polska) Irena Regina Merkienė rozpatruje problem powstania etnicznej „irredenty” oraz zastanawia się nad dynamiką ich rozwoju i zaniku, uwzględniając tożsamość językowo-etnograficzną miejscowej ludności.

Swiatłana Kul-Siałwierstawa swoje rozważania poświęciła historii mówionej polsko-białoruskiego pogranicza. Autorka konstatuje, że pamięć pokoleń utrwaliła wartości, którymi kieruje się człowiek, wśród nich: konfesyjna przynależność do rodziny i rodu, przynależność do konkretnej wspólnoty – społeczności wiejskiej, codzienne zajęcia ludności, wspomnienia o wydarzeniach i osobach. Interesujące opracowanie zawiera jednak pewne nieścisłości, np. że w Dubiczach Cerkiewnych mówi się na dzień dwoma językami, białoruskim i polskim. Otóż muszę stwierdzić, że mieszkańcy Dubicz Cerkiewnych mimo posiadania białoruskiej identyfikacji narodowej (czasem określają siebie „ruskimi”) posługują się w życiu codziennym gwarą ukraińską, a polszczyzny używają rzadko, czasem w kontaktach z urzędnikami¹.

Tkactwo wielonicielnicowe na pograniczu białorusko-litewskim stało się przedmiotem opisu Olgi Łobaczewskiej. Analiza leksyki gwarowej z zakresu tkactwa dowodzi, że Białorusini przejęli technikę tkactwa od Niemców lub Polaków. Szczególną rolę w rozpowszechnieniu rzemiosła z Zachodu odegrało Wilno. Dzięki domowym krosnom, miejscowemu surowcowi (len) oraz wiejskim tkaczkom technika tkactwa z powodzeniem prosperowała przez prawie cały XX wiek.

Procesy asymilacyjne w zakresie imiennictwa osobowego prawosławnych mieszkańców Białostoczczyzny opisuje Michał Sajewicz. Kultura polska jako kultura większościowa i bardziej atrakcyjna powoduje, że miejscowa ludność pozbywa się zewnętrznych elementów kultury lokalnej, jakim jest imiennictwo, pozostając jednocześnie przy religii prawosławnej i tym samym zachowując swoją odrębność.

Do początków osadnictwa na terenie współczesnej Suwalszczyzny sięgnął Marian Pokropek w swoim artykule *Etnografia dawnych ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego od epoki zyguntowskiej do XX wieku – problemy badawcze*. Autor podkreślił, że ziemie te podlegały wielokrotnym zmianom etnicznym, politycznym, ekonomiczno-społecznym itd. Na skutek owych zmian w XIX wieku miejscowa „ludność wiejska zaczyna być świadomą twórczynią własnej kultury i tożsamości, a także staje się przedmiotem zainteresowań naukowych” (s. 235). Wtedy pojawiły się pierwsze mapy i atlasy „etnograficzne” regionu. Interesująca jest w związku z tym dyskusja na temat

¹ Por.: Jadwiga Kozłowska-Doda, *Osobliwości pieśni pogrzebowych z Dubicz Cerkiewnych na Białostoczczyźnie (na tle polsko-białoruskiego pogranicza etnolingwistycznego)*, [w:] *Gdzie bije źródło...*, *Pieśni ludowe pogranicza Polski i Białorusi*, red. Feliks Czyżewski, Agnieszka Dudek-Szumigaj, Marija Žigalova, Lublin–Wisznice: „Bez Erraty” Zbigniew Dyszczyk, 2015, s. 60–61 oraz szczegółową bibliografię dotyczącą gwary ukraińskiej w okolicach Dubicz Cerkiewnych w artykule Niny Sajewicz, *Wokalizm gwary wsi Czechy Orleańskie na Białostoczczyźnie*, „Rozprawy Sławistyczne”, t. 10, s. 51–59.

tw. granicy etnograficznej (s. 237). W drugiej połowie XX wieku mapy etnograficzne uzupełniły mapy gwarowe (m.in. Tadeusza Zdancewicza), wyróżniono: polskie gwary mazurskie i niemazurskie, litewskie gwary Dzuków i Kapsai, gwary pochodzenia białoruskiego oraz w rozproszeniu gwary rosyjskie staroobrzędowców. M. Pokropek kończy swój tekst konkluzją: „Błąd niektórych teorii etnograficznych czy później etnograficzno-socjologicznych polega na tym, że nie uwzględnia się procesów historycznych jako głównej przyczyny zmian kulturowych. [...] Etnografia to nic innego jak historia kultury ludowej” (s. 239) – zauważa badacz.

Iwona Kabzińska skupiła się zmianach zachodzących w środowisku Polaków na Białorusi (głównie w obwodzie grodzieńskim, brzeskim i mińskim) w końcu XX i na początku XXI wieku. We wspomnieniach miejscowej ludności jest często idealizowany okres międzywojenny, są przywoływane tragiczne wydarzenia związane z II wojną światową, ponadto jest w nich zawarta pozytywna ocena okresu rządów Leonia Breżniewa oraz krytyka efektów transformacji społeczno-gospodarczej po upadku ZSRR.

Kuchnia jako jeden z elementów kultury pogranicza mazowiecko-litewsko-białoruskiego stanowi „swoisty konglomerat treści kulinarnych wyniesionych przez wszystkie grupy narodowe i etniczne zamieszkujące te tereny” – dowiadujemy się z publikacji Tomasza Czerwińskiego. Autor przedstawił najstarsze potrawy poszczególnych grup etnicznych oraz potrawy ogólnie znane (czasem mające różne nazwy) wśród mieszkańców badanego pogranicza. Na Liście Produktów Tradycyjnych prowadzonej przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi znalazło się aż 37 produktów „podlaskich”, wśród nich: *soczewiaki*, *pierekaczewnik*, *swojski ser koryciński* itd.

W dalszej części zbioru Józef Czajkowski zaprezentował historyczne stadia rozwoju budownictwa drewnianego w Polsce: od pierwotnych jednonętрных domów, przez dwunętрные (co nie oznacza, że dwuizbowe), z dodaniem do izby sieni, do późniejszego rozbudowania – dodania komory, jeszcze jednej izby lub stajni (domy trójnętрные). Poza tym autor wyróżnił domy szerokofrontowe i wąskofrontowe.

Następnie Alicja Mironiuk-Nikolska przybliżyła sylwetkę i twórczość malarza – amatora i ogrodnika Bazylego Albiczuka. Wyróżniała go niezwykła osobowość. Artysta szukał „człowieka w człowieku”, mniejszą wagę przywiązuje do jego wyznania, narodowości i języka. Bazyl Albiczuk kochał przyrodę, a swoją twórczość postrzegał jako hołd składany naturze.

Przebieg badań etnomuzycznych na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim przedstawił Mirosław Nalaskowski. W XIX wieku były to zapisy Oskara Kolberga, opublikowane w tomach 28 i 42 *Dzieł wszystkich*. W XX wieku pieśni były rejestrowane w latach pięćdziesiątych i siedemdziesiątych przez Jarosława Lisakowskiego (Poznań, PAN), Zofię i Jana Sęszewskich oraz Ludwika Bielawskiego (Warszawa, PAN). W latach osiemdziesiątych XX wieku do praktyk terenowych uniwersyteckich instytutów muzykologii oraz obozów kół naukowych włączył się Regionalny Ośrodek Kultury i Sztuki (do roku 1994 Wojewódzki Dom Kultury). W ten sposób gromadzono opisy ginących lokalnych tradycji. Pod koniec lat dziewięćdziesiątych prowadzono

też badania etnochoreologiczne, m.in. badano tańce ludowe Wileńszczyzny (Dariusz Kubinowski, UMCS w Lublinie).

Tom kończy podsumowanie autorstwa Mariana Prokopka, który nie tylko przypomniał najważniejsze tezy poszczególnych opracowań, ale także uzupełnił je swoimi spostrzeżeniami.

Korzystanie z recenzowanej książki ułatwia spis ilustracji, indeks osób oraz szczególnie imponujący indeks nazw geograficznych i etnicznych regionu. Zmieszczone ilustracje przedstawiają różne fragmenty rzeczywistości etnograficznej z terenów badań.

Tom śmiało możemy nazwać interdyscyplinarnym, zawiera bowiem wyniki badań z różnych dziedzin: etnografii, językoznawstwa, etnologii, etnomuzykologii, historii sztuki. Istotne wydaje się to, że zestawienie zaprezentowanych w książce tekstów pozwala wyznaczyć kierunki dalszych badań naukowych na terenie południowej Litwy, zachodniej Białorusi i północno-wschodniej Polski, ale także inspiruje do podejmowania podobnych eksploracji na innych terenach pogranicznych.

Jadwiga Kozłowska-Doda